

Анотація: У статті аналізується фольклорна танцювальна спадщина Полтавщини та шляхи її збереження.

Ключові слова: фольклор, танець, український костюм Полтавського регіону

Анотация: В статье анализируется фольклорно-танцевальное наследие Полтавщины, пути её сохранения.

Ключевые слова: фольклор, танец, украинский костюм Полтавского региона

Annotate: The folklore and dancing heritage of Poltava region and the ways of its preservation are analyzed in this article.

Word stock: folklore, dancing, the ukrainian suit of Poltava region.

Богута Валентина

Фольклорна танцювальна спадщина Полтавщини

Постановка проблеми.

Народний танець має свою першооснову, першоджерело. Коли йдеться про культуру того чи іншого народу, доводиться враховувати не лише безпосередні його культурні досягнення, а й той доробок, який він отримав від своїх етнічних попередників. Хореографічна спадщина, як поетична й музична, з якими танець найтісніше пов'язаний як продукт синкретичного виду народного мистецтва України напрочуд багата. У чарівних хороводах, запальних побутових, надзвичайно цікавих за образно-тематичним спрямуванням сюжетних танцях розкривається менталітет, побут, громадське буття волелюбного українського народу. З огляду на це, танець як художній твір, вимагає наполегливої і кропіткої праці.

Зберігали скарби народної культури В.Гнатюк, Б.Грінченко, К.Квітка, Ф.Колесса, М.Лисенко, А.Терещенко, П.Чубинський, В.Шухевич та багато інших.

Народні танці слугували і засобами художньої виразності. Їх описували та вводили до своїх творів М.Гоголь, І. Карпенко-Карий, І.Котляревський, Г.Квітка-Основ'яненко, М.Кропивницький, Т.Шевченко, Леся Українка, М.Старицький тощо. У наукових розвідках та художніх творах описані манера та характер виконання, подаються висловлювання й думки стосовно жіночих, чоловічих та змішаних танців.

Визначний український композитор, етнограф, музичний діяч та хореограф В.Верховинець розкрив красу українського танцю, завдяки записам цілого ряду рухів, розробці словесного способу запису та доповненню його музичним матеріалом і схемами. Його "Теорія українського народного танцю", репертуарний збірник "Весняночка" – гідний внесок у розбудову народного хореографічного мистецтва України.

Учень В.Верховинця балетмейстер В.Авраменко популяризував український танець за кордоном – в аматорських колективах США, Франції, Канади тощо, видав невеличку збірку записів.

Вагомий внесок у розвиток народної хореографії, зокрема у збереження її національного колориту, зробили такі українські балетмейстери як: К.Балог, Г.Березова, О.Бердовський, М.Вантух, В.Верховинець, П.Вірський, В.Вронський, М.Голотов, О.Гомон, П.Григор'єв, Г.Закірова, Л.Калінін, Г.Клоков, А.Кривохижа, Ю.Кузьменко, Д.Ластівка, В.Михайлов, Х.Ніжинський, В.Петрик, М.Соболь, Ю.Кузьменко, Н.Уварова, Я.Чуперчук інші.

П.Чубинський запропонував оригінальний метод запису танцю, що став основою сучасної описової системи. У подальшому ця система зазнала удосконалення. В.Шухевич у своїй праці "Гуцульщина" вперше подав характеристику хореографії гуцульських танців та манери їхнього виконання; В.Гнатюк 1909 р. видав у Львові збірку "Гаївки", в якій уже пропонуються записи хороводів. Професійно підійшов до записів фольклорного матеріалу С.Титаренко у "Дитячих розвагах" – своєрідній збірці забавок для дітей.

Варто відзначити працю невтомних записувачів народної хореографії І.Антипової, П.Сидоренка, З.Сизоненка, В.Шмаренкова.

Виникає парадокс – ціла плеяда талановитих балетмейстерів на чолі з Павлом Вірським і, водночас, зовсім слабка науково-теоретична база, на якій ґрунтується балетмейстерська творчість, зокрема дослідження регіональних особливостей танцювального мистецтва.

Мета статті: проаналізувати народно - танцювальну спадщину Полтавського регіону, деталізувати особливості сценічного костюму; розглянути умови збереження фольклору у творчості сучасних колективів.

Зоряним часом українського хореографічного мистецтва, що дало поштовх до розробки теорії, методики, освіти були 50-80-ті роки ХХ ст. Саме в цей час у видавництві "Мистецтво" за ініціативою заслуженого працівника культури України Ю.О.Белякової було видано збірки танців як окремих колективів, так і танці локальних регіонів: "Танці Поділля", "Танці Закарпаття", "Танці Полтавщини" та ін.

Поява збірки "Танці Полтавщини" стала можливою, завдяки кропіткій творчій роботі колективу збирачів пісенно-танцювального фольклору наприкінці шістдесятих років під керівництвом видатного полтавського хореографа, фольклориста, етнографа, педагога Н.М.Уварової. Саме за її ініціативи група однодумців, до якої увійшли її учні О.П.Бутко П.П.Дядюра, А.Р.Пелюхня, Ю.В.Уткіна, В.Я.Уткіна та інші, їздили по селах Полтавського регіону, вивчали, записували та опрацьовували сценічні варіанти фольклорних танців, які потім увійшли у вигляді хореографічних постановок до репертуару різних танцювальних колективів області, та були високо оцінені на різних республіканських оглядах народної самодіяльності.

Усього Н.Уварова зібрала і сценічно оформила тринадцять народних танців. Серед найцікавіших фольклорних зразків можна виділити "Краснянську польку" (с. Красне), "Коша" (с. Суха Маячка), фольклорний танець "Василечки" (с. Василівка), "Зубок" (с. Чернечий Яр), обрядові танці "Сито" (с. Таранушичі) і "Кружало"(с. Перегонівка), сюжетні танцювальні композиції – "Чорбівські підківки" (с. Чорбівка) і "Хрест – вибиванець" (с. Тарандинці) [6, с.40]. Танцюють їх під народну мелодію і на перший погляд вони зовсім не складні для виконання (обмеженість лексики, помірний темп, чіткий ритм), але це поверхнєве сприйняття - затримка лише на один музичний такт зводить нанівець увесь малюнок танцю. Композиція кожного з танців досить проста, хоча надзвичайно оригінальна і потребує від виконавців неабиякої музичної культури. Музика у фольклорному танці здебільшого має сталу квадратуру і майже не варіюється. Танці масові, іноді з ведучим, зустрічаються елементи

народних ігор, імітації рухів тварин та елементів трудового процесу, тому від уміння танцюриста перевтілюватися у той чи інший образ, наслідувати ті чи інші притаманні риси характеру, звички звірів, птахів залежить майстерність виконання. Лексика не складна, зрозуміла для розучування й виконання: звичайний танцювальний крок, змінні кроки, доріжки, бігунці, притупи, ковзанець, різноманітні присядки, тинки, елементи польки тощо.

Детальніше хотілося б зупинитися на деяких хореографічних постановках, адже завдяки ним можна не тільки навчати танцювальному мистецтву, але й прилучати до народних традицій. Так, у танці "Кружало" простежується один з елементів весільного обряду – дарунок рушника коханому. Хлопці й дівчата виходять на сцену парами і заводять кружала: одне, друге, третє... Змінюється мереживо танцю, і утворюються своєрідні півкола, кола. Дівчата пов'язують своїм коханим на руку рушники. Хлопці задоволені, хизуються дарунками. Але й дівчата мають точнісінько такі вишиванки, як у коханих, бо кожна вигаптувала по два рушники. Темп музики зростає. Виконавці танцюють, утворюючи велике коло, яке потім перетворюється в струмочок. Так само непомітно, як вийшли, танцюристи залишають сцену, поступово розриваючи кружала.

Старовинний пастушковий танець "Коша", що широко побутує у степовій зоні України, схожий наявністю ігрового елемента з гуцульською сюжетною постановкою "Вівчар на полонині", але лексика вирізняється локальним колоритом і, щонайголовніше, показом виробничого процесу суто хореографічними засобами. У танцювальних рухах відтворюється процес плетіння "коші" та обмазування його глиною. Складається постановка з трьох основних частин: парубоцькі ігри, танцювальні сцени, пов'язані з плетінням "коші", та загальний танець. Характерна особливість – наявність ведучого – Тиміша. Сюжетний танець "Коша" був би цікавим доробком у дитячому хореографічному колективі, адже родзинкою цього танцю є відтворення парубочих ігор: спершу - "битки", далі – "довгої лози", потім хлопці міряються силою, хто дужчий. У процесі роботи над танцем дітям цікаво було б дізнатись, що коша – загін для овець, який зазвичай виплітається з верболозу, а гирлига – це палиця тощо.

Доречним у репертуарі як дорослого так і дитячого колективу може стати танець "Сито", що зазвичай виконувався перед Новим роком. Один з його тематичних різновидів побутує на Прикарпатті й виконується у супроводі троїстих музик (скрипка, бубон, цимбали). Після щедрування хлопці й дівчата ходили по домівках з "молодицею" Маланкою (перевдягнений парубок). Серед ряджених був Дід, який водив Козу, та Циган, який водив ведмедя. Зайшовши до господаря, парубки виконували свої жартівливі ролі, а інші просили у господаря сала, масла, муки, пряжі, Маланці на одезину і весело пританцьовуючи співали обрядових пісень. Потім молодь збиралась у великій хаті і починала святкувати – співати та танцювати. Одним з улюблених був танець "Сито", в якому дівчата, хизуючись перед парубками, показують, що вони не тільки вправно витинають закаблуками дрібушечки та вибиванці, але ще й гарні господині. Після "просіювання" муки, дівчата, імітуючи елементи процесу готування галушок, вареників пригощають присутніх, утворюючи велике "сито". Все це будується на елементарних комбінаціях бігунків, доріжок, змінних кроків, дрібушечок. У другій частині танцю – весела полька, в якій домінують притаманні польці притупи, вибиванці, крутки в парах тощо.

Костюм – частка народної душі, "візитна картка", яка одразу ж підкаже глядачеві місце, час дії, розкриє національні та локальні особливості хореографії. Крій сценічного костюма залежить від регіону, до якого він належить, від того, у якому стилі, манері вирішується хореографічна постановка. Якщо мета – зберегти фольклорне першоджерело, то костюм слід залишати таким, яким він побутував у народі, чи є в етнографічних музеях. Якщо хореографічна постановка здійснюється за мотивами фольклорного танцю, то костюм може трансформуватися, в нього доречно ввести елементи сучасності. Зауважимо, що А.Петрицький, створюючи костюми виконавців, уперше ввів стилізований український жіночий костюм (ніжно-зелені прозорі хітони-сорочки з українським орнаментом та віночки з білих лілей), якому у подальшому судилося стати традиційним українським балетним костюмом [2, с.107].

Для Полтавщини характерний такий сценічний жіночий костюм: довга біла льняна або шовкова сорочка, яка зібрана трохи нижче ліктя або ліхтариком. Вишивка на рукавах, подолі, комірці крупною полтавською вишивкою. Зверху сорочки чорна полтавська джерга (вид плахти) синього, темно-синього, темно-вишневого або чорного кольору. З-під плахти на 5-6 см виглядає вишитий низ сорочки. На плахту одягається фартух кольору корсетки. Вона пов'язується полтавським рушником або вузькою кольоровою шерстяною крайкою (поясом), що зав'язується ззаду або на боці. Два кінці її спускаються донизу. Може бути спідничка блакитного або червоного кольору з шовкової тканини, а під неї одягається ще одна спідничка з білого шовкового полотна з блакитною вишивкою на подолі. Знизу - підтичка з невеликим розрізом справа або зліва. На спідничку одягається трохи світліший крепдешинний фартух з полтавською вишивкою внизу. На шиї кілька разків намиста. На ногах чобітки з каблуками. На голові може бути вінок із сплетених стрічок, із штучних польових квітів, або блакитна стрічка, два кінці якої спускаються на плечі. Якщо вдягається вінок, то до нього кріпляться 15-18 різнокольорових стрічок.

Чоловічий сценічний костюм складається з білої льняної чи шовкової сорочки, вишитої полтавським узором на рукавах, комірці та манишці, шаровар темно-зеленого, синього або вишневого кольору, зібраних очкурем на поясі та побіля кісточок або широкі полотняні штани, широкого червоного поясу, що обкручується декілька разів на талії та заправляється збоку. На ногах темно-коричневі, чорні, червоні чоботи або білі м'які туфлі. У танці "Рогоза" на ногах і у дівчат, і у парубків взуті личаки [7]. Вони хизуються черевичками з рогози та панчішками з осоки примовляючи такі слова:

Чевречккк з рогожкк,
Не боятьсск морозу,
А панчккшкк з осокк,
Щоб любккк козакк.

Багатовікова історія народного хореографічного мистецтва свідчить, що процес розвитку – тільки поступальний. Як приклад - еволюція українських

народних танців: від ігор з елементами танцю, хороводів - через побутові, сюжетні танці до народносценічного танцю, який презентує всі вищеназвані жанри.

К. Василенко стверджує, що робота над фольклорним танцем повинна вестись за такими напрямками: дослідження та уточнення лексичної основи, збагачення лексики на ґрунті традиційної; збереження та збагачення композиційного зерна; розширення музичної палітри, аранжування та створення нового варіанту музичного супроводу на основі традиційної мелодії; підвищення ролі акторської майстерності; розширення образно-тематичних кордонів, стилізація танцю.

Безумовно, до фольклорних матеріалів необхідно ставитись дбайливо, як до коштовних знахідок. Надзвичайно важливо під час обробки народного танцю не спотворити його ідею та задум, зберегти всю стильову гаму народного танцю. Розширюючи, згідно з темою та ідеєю, ті чи інші деталі лексики, композиції фольклорного танцю, необхідно зберігати першоджерело.

Нині на Полтавщині є танцювальні колективи, які підтримують тенденції започатковані В.Верховинцем. Репертуар заслуженого ансамблю пісні і танцю "Лтава" імені В.Міщенка (художній керівник О. Евстігнєєва) збагачений такими постановками заслуженого артиста України В.Ф. Тулаєва: "Василечки", "Підківочки" за мотивами "Чорбівських підківок" Н.Уварової, "Санжарівка" та "Лохвицькі викрутаси" на фольклорному матеріалі відповідно Санжарського та Лохвицького району, "Ткачики".

У доробку українського народного хору "Калина" (художній керівник - заслужений працівник культури, заслужений діяч мистецтв України, професор Г.Левченко) при Полтавському державному педагогічному університеті імені В.Г.Короленка є танець "Кружало" у постановці заслуженого артиста України В.Ф.Тулаєва, "Рогоза" у постановці Л.М.Сокіл, "Грабарівська полька", створена на лексичному матеріалі Пирятинського району, "Чорбівські підківки".

Народний художній колектив ансамбль танцю "Барвінок" (художній керівник - лауреат премії кабінету міністрів України, відмінник освіти України Т.Попова) Палацу дитячої та юнацької творчості м. Полтави неодноразово гідно представляли

на творчому звіті майстрів мистецтв та колективів художньої самодіяльності у місті Києві Полтавську область з танцем "Рогоза".

Не можна стверджувати, що фольклорна танцювальна спадщина Полтавщини обмежена дослідженнями Н.Уварової та представлена тільки у доробках вищеназваних колективів, адже у кожному селі знайдеться людина, а то й колектив ентузіастів, які відтворюють пісні і танці свого локального етнографічного регіону. Ці колективи виконують роль проміжної ланки між фольклорним та народносценічним танцем. Вони відіграють важливу роль у подальшому розвитку національної хореографії, стимулюють його.

З іншого боку, в кінці XIX сторіччя французький дослідник П.Себійо ввів у науковий обіг термін "фольклоризм" – громадське явище, яке виникло у результаті засвоєння основних фольклорних пластів (поетичних, музичних, хореографічних тощо) та створення балетмейстером свого, авторського варіанта танцю, використовуючи певні теми, що виникли на ґрунті народного звичаю, обряду, традиції, перейнявши колорит, характер, образні деталі лексики, розробки композиційних лейтмотивів і стиль фольклорного танцю.

З огляду на це, мають право на існування танцювальні постановки створені хореографами на фольклорній лексиці своєї місцевості. Ми їх спостерігаємо на звітах художньої самодіяльності Полтавщини у доробку районних самодіяльних колективів Палаців культури.

Отже, можемо стверджувати, що живе, розвивається народне хореографічне мистецтво, живлячи професійне. Підвалини, закладені корифеями української хореографії усіх рангів, міцні, але усе, що залишили нам талановиті вчені-попередники - фольклористи, етнографи, музикознавці - все, що лежало на поверхні, сучасні постановники вже використали в тій чи іншій формі, тому необхідно відкривати нові фольклорні перлини, шукати співзвучні сучасним художнім смакам і естетичним вимогам форми їхнього втілення.

Література:

1. Василенко К.Ю. Українські народні танці для дітей. – К.: Музична Україна, 1985. – 80 с.
2. Василенко К.Ю. Український танець: підр. – Київ: ПП КПК, 1997. – 282 с.
3. Верховинець В.М. Теорія українського народного танка. – 4-е вид. – К.: Муз. Україна, 1968. – 144 с.
4. Кирчів Р.Ф. Из фольклорних регіонів України: Нариси і статті / НАН України. – Львів.: Інститут народознавства НАН України, 2002. – 350 с.
5. Ніколаєва Т.О. Історія українського костюма. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.
6. Піснями й танцями ушавлена Полтава / За ред. П.Я.Михайлика. – Вид. 2-е, випр. і доп. – Полтава: Видання Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, 2005. – 76 с.
7. Танці Полтавщини. Репертуарний збірник. – К.: Мистецтво, 1969. – 102 с.